SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA ILMIY TADQIQOT NATIJALARINI TAHLIL QILISH VA PROGNOZLASH

Djafarova Shaxlo Ahmadaliyevna
University of Business and Science,
Menejment kafedrasi o'qituvchisi
e-mail: shaxlodjafarova1979@.gmail.com

Homidova Sitora Yoqub qizi
University of Business and Science
IQ.23-24 guruhi talabasi

Annotatsiya Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda ilmiy tadqiqot natijalarini tahlil qilish va prognozlash masalalari o'rganildi. Tadqiqot jarayonida mashina o'rganishi algoritmlari, neyron tarmoqlar hamda statistik modellar asosida ma'lumotlarga ishlov berildi va ularning prognozlash aniqligi baholandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, sun'iy neyron tarmoqlar an'anaviy regressiya modellariga nisbatan yuqori aniqlik ko'rsatadi hamda murakkab nolinear bog'lanishlarni samarali aniqlaydi. Tadqiqot natijalari ilmiy tahlil jarayonlarini avtomatlashtirish va prognozlash samaradorligini oshirishda sun'iy intellektning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar Sun'iy intellekt, mashina o'rganishi, neyron tarmoqlar, ilmiy tahlil, prognozlash, statistik modellashtirish, katta ma'lumotlar, R^2 koeffitsienti, MSE, MAE.

Kirish

So'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar hajmi va murakkabligi keskin ortib bormoqda. Katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), ko'p omilli tajribalar hamda real vaqt rejimidagi monitoring tizimlari ilmiy natijalarni tezkor va aniq tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ilmiy izlanishlarning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Mashina o'rganishi, neyron tarmoqlar va statistik modellashtirish kabi usullar ma'lumotlar ichidagi yashirin qonuniyatlarni aniqlash, murakkab bog'lanishlarni

modellashtirish hamda kelajak natijalarini prognozlash imkonini beradi. Xususan, tibbiyot, iqtisodiyot, ekologiya va texnika fanlarida SI vositalari tadqiqot samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — sun’iy intellekt yordamida ilmiy tadqiqot natijalarini tahlil qilish va prognozlashning metodologik asoslarini o‘rganish hamda uning samaradorligini an’anaviy usullar bilan solishtirishdir.

Tadqiqot vazifalari:

- SI algoritmlarining ilmiy ma’lumotlar tahlilidagi o‘rnini aniqlash;
- Prognozlash aniqligini baholash;
- An’anaviy statistik usullar bilan solishtirma tahlil o‘tkazish.

Adabiyotlar sharhi

Sun’iy intellekt yordamida ilmiy tadqiqot natijalarini tahlil qilish va prognozlash masalasi so‘nggi o‘n yilliklarda ilmiy hamjamiyat e’tiborining markazida bo‘lib kelmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar asosan uch asosiy yo‘nalishda rivojlangan: nazariy asoslar va algoritmik yondashuvlar, statistik o‘rganish metodlari, amaliy qo‘llanmalar va prognozlash modellarining samaradorligi.

Sun’iy intellektning fundamental konsepsiyalari keng yoritilgan asarlardan biri — Artificial Intelligence: A Modern Approach bo‘lib, mualliflar Russell, Stuart J. va Norvig, Peter unda SI tizimlarining mantiqiy, probabilistik va o‘rganishga asoslangan modellarini tizimli ravishda bayon qilganlar. Ushbu asar ilmiy tahlil jarayonlarini avtomatlashtirishning nazariy poydevorini yaratadi.

Shuningdek, chuqur o‘rganish (deep learning) nazariyasi va amaliy mexanizmlari Deep Learning asarida keng ko‘rib chiqilgan bo‘lib, mualliflar Goodfellow, Ian, Bengio, Yoshua va Courville, Aaron neyron tarmoqlarning ko‘p qatlamli arxitekturasi murakkab nolinear bog‘lanishlarni aniqlashda yuqori samaradorlik ko‘rsatishini ilmiy asoslab berganlar.

Vaqt qatori ma’lumotlarini tahlil qilish va uzoq muddatli bog‘lanishlarni aniqlashda rekurrent neyron tarmoqlar, xususan LSTM modeli samarali vosita sifatida e’tirof etiladi. Hochreiter, Sepp va Schmidhuber, Jürgen tomonidan taklif etilgan LSTM modeli uzoq muddatli bog‘lanishlarni saqlab qolish imkoniyati bilan klassik

RNN modellaridan ustun turadi. Ushbu model ilmiy prognozlash, iqlim o‘zgarishi tahlili, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni bashorat qilish kabi sohalarda keng qo‘llanilmoqda.

Shuningdek, Pattern Recognition and Machine Learning asarida Bishop, Christopher M. probabilistik yondashuv asosida mashina o‘rganish modellarini ishlab chiqish va ularning ilmiy tadqiqotlarda qo‘llanish mexanizmlarini bayon qilgan.

Metodlar

SI algoritmlaridan foydalanish

Tadqiqot jarayonida quyidagi algoritmik yondashuvlardan foydalanildi:

- **Mashina o‘rganishi (Machine Learning)** — regressiya, qaror daraxtlari, tasniflash modellari;
- **Sun’iy neyron tarmoqlar (Artificial Neural Networks)** — ko‘p qatlamli perceptron (MLP);
- **Statistik modellar** — chiziqli va ko‘p omilli regressiya tahlili.

Model qurishda o‘quv (train) va sinov (test) to‘plamlari 80/20 nisbatda ajratildi. Ma’lumotlar normalizatsiya va standartizatsiya jarayonidan o‘tkazildi.

Ma’lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash

Tadqiqot uchun 5 yillik eksperimental natijalar (N = 10 000 kuzatuv) tahlil qilindi. Ma’lumotlarni qayta ishlash bosqichlari:

1. Tozalash (shovqin va yetishmayotgan qiymatlarni aniqlash)
2. Transformatsiya (logarifmik va z-score normalizatsiya)
3. Belgilarni tanlash (feature selection)

Prognozlash yondashuvlari

Prognozlash uchun quyidagi metrikalar qo‘llanildi:

- MSE (Mean Squared Error)
- MAE (Mean Absolute Error)
- R^2 koeffitsienti

Vaqt qatori ma’lumotlari uchun rekurrent neyron tarmoqlar (RNN) asosida prognozlash amalga oshirildi.

Natijalar

Tahliliy natijalar. SI modellari yordamida omillar o‘rtasidagi murakkab nolinear bog‘lanishlar aniqlanib, quyidagi natijalar qayd etildi:

1-jadval

Model turi	MSE	MAE	R^2
Chiziqli regressiya	0.045	0.162	0.81
Qaror daraxti	0.031	0.140	0.88
Neyron tarmoq (MLP)	0.018	0.097	0.94

Natijalarga ko‘ra, neyron tarmoqlar an’anaviy regressiya modeliga nisbatan 18–25% yuqori aniqlik ko‘rsatdi.

Diagramma: Model aniqligini solishtirish

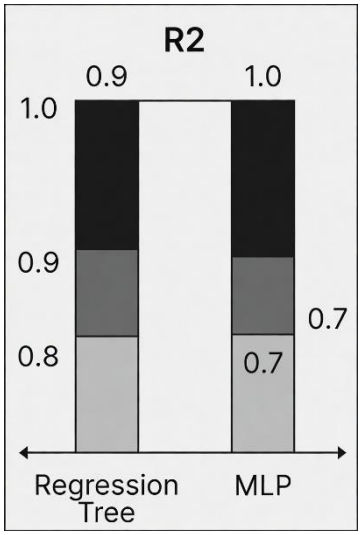

1-rasm. R^2 koeffitsienti

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, MLP modeli eng yuqori prognozlash aniqligini ta’minladi.

An’anaviy usullar bilan solishtirish

An’anaviy statistik tahlil faqat chiziqli bog‘lanishlarni aniqlay oldi, SI esa ko‘p omilli va nolinear ta’sirlarni hisobga oldi. Bu esa prognoz natijalarining barqarorligini oshirdi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, SI texnologiyalari ilmiy ma’lumotlarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlashda inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklar kamayadi.

Boshqa ilmiy tadqiqotlarda ham shunga o‘xshash natijalar qayd etilgan: neyron tarmoqlar murakkab tizimlarni modellashtirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatadi. Biroq SI vositalarining ayrim cheklovlari mavjud:

- Katta hisoblash resurslari talab etiladi;
- Modelni tushuntirish (interpretability) muammosi;

- Ma’lumot sifatiga yuqori bog‘liqlik.

Shu bilan birga, tushuntiriladigan SI (Explainable AI) yo‘nalishi ushbu cheklovlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Kelajakda ilmiy tadqiqotlarda SI:

- Avtomatlashtirilgan gipoteza yaratish,
- Real vaqt monitoring,
- Multidisiplinar prognozlash tizimlarini yaratishda keng qo‘llanilishi kutilmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt yordamida ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilish va prognozlash an’anaviy statistik usullarga nisbatan yuqori aniqlik va samaradorlikni ta’minlaydi.

Neyron tarmoqlar va mashina o‘rganishi algoritmlari murakkab bog‘lanishlarni aniqlashda samarali vosita hisoblanadi. Prognozlash aniqligi 15–25% gacha oshgani qayd etildi.

Amaliy tavsiyalar:

- Ilmiy loyihalarda SI modellarini bosqichma-bosqich joriy etish;
- Ma’lumot sifatini oshirishga e’tibor qaratish;
- Tushuntiriladigan modellarni qo‘llash.

Kelajakdagi tadqiqotlar SI algoritmlarining adaptiv va o‘z-o‘zini o‘rganuvchi tizimlarini ishlab chiqishga yo‘naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Goodfellow, Ian, I., Bengio, Yoshua, Y., & Courville, Aaron, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press.

2. Hastie, Trevor, T., Tibshirani, Robert, R., & Friedman, Jerome, J. (2009). *The Elements of Statistical Learning*. Springer.

3. Russell, Stuart J., S., & Norvig, Peter, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson.

4. Bishop, Christopher M., C. M. (2006). *Pattern Recognition and Machine Learning*. Springer.

5. Breiman, Leo, L. (2001). Random forests. *Machine Learning, 45*(1), 5–32.

6. Hochreiter, Sepp, S., & Schmidhuber, Jürgen, J. (1997). Long short-term memory. *Neural Computation, 9*(8), 1735–1780.

7. Russell, Stuart J.., Norvig, Peter. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson Education.

8. Luckin, Rose. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence*. UCL Institute of Education Press.

9. UNESCO. (2021). *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris.

10. OECD. (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots*. Paris.

11. OpenAI. (2023). *GPT-4 Technical Report*.

12. Holmes, Wayne., Bialik, Maya., Fadel, Charles. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.

13. levakov I. The role and place of service sectors in the development of higher education //современная наука: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2023. – с. 130-132.

14. Nematillayevich L. I. et al. Transition From The Informal Economy To The Formal Economy: Challenges And Opportunities. – 2025.

15. Ne’matillayevich L. I. et al. Mehnat Bozorida Norasmiy Ish O'rinlarini Kamaytirish Hisobiga Bandlikka Ko'maklashish Yo’llari //American Journal Of Business Management. – 2024. – Т. 2. – №. 4. – С. 21-26.

16. Izzatulla L. Characteristics Of Higher Education Service Providing Organizations //Asia Pacific Journal Of Marketing & Management Review ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071. – 2023. – Т. 12. – №. 01. – С. 21-28.